

Людмила Божук

*Центр українознавства філософського факультету Київського
національного університету імені Тараса Шевченка*

Проблеми української освіти та національного виховання на сторінках
часопису «Листи до Приятелів»

Міграційні процеси останньої чверті XIX ст. стали важливим чинником змін, що відбулися у поширенні «етнокультурного представлення українців» у різних країнах світу.

Перша і частково друга хвиля переселень з українських земель на Захід диктувалася соціально-економічними причинами і тому, відповідно, мала заробітчанський характер. Саме в цей час, період до Першої світової війни, були закладені підвалини організованого культурно-громадського життя української діаспори. Відбувався цей процес шляхом «становлення організаційної мережі і формуванням чіткої національної ідентичності»¹. Перші «Просвіти» й Українські доми, що поставали в місцях поселення українців на кошти, пожертвовані ними самими, зробили свою справу, адже в основі їхньої діяльності було пробудження почуття національної свідомості, власної національно-культурної окремішності і значущості.

Будучи важливою інтегральною частиною українського народу, протягом століть, саме українська еміграція поширювала знання про Україну в світі, розвивала різні аспекти української культури та науки. Практично на всіх континентах нашої планети українці зберігають традиційну культуру та долучаються до творення її модерних виявів.

Інтегрувавшись в історичне середовище країн проживання, незважаючи на зміну умов життя, закордонне українство далі зберігає національні цінності, традиції та мову, і це стало частиною їхнього життя. Саме це дає їм почуття належності як до української діаспорної спільноти, так і до України. Будучи нащадками емігрантів – у другому, третьому або четвертому поколінні вони урізноманітнюють способи дії для збереження української культури, її популяризації серед інших народів, що сприяє «поширенню українського способу

життя, української культури, освіти та світобачення у розмаїтті світового співтовариства»².

Упродовж майже всього ХХ ст. саме закордонне українство репрезентувало світу українську культуру, її вартості, відстоюючи тим самим, на думку П. Андрусіва, право українського народу «бути собою»³. Тому праця українських вчителів, науковців, журналістів, їхня участь у різноманітних міжнародних з'їздах, переклади творів українських письменників на мови народів світу, участь українських митців у різноманітних виставках, їх членство в мистецьких асоціаціях стали важливими засобами у «боротьбі» за українські інтереси на міжнародній арені.

Історію української діаспори, результативну діяльність створених нею в іншоетнічному середовищі численних наукових, освітніх, релігійних інституцій, громадсько-політичних, культурно-мистецьких та молодіжних організацій маємо можливість вивчати не лише з архівних документів, мемуарної літератури, але й з періодичних видань. Поряд з церквою, школою, родиною, громадою преса була й залишається вагомим чинником становлення і розвитку закордонного українства.

Зважаючи на те, що діяльність української діаспори різнобічна, ми в своєму дослідженні зосередили увагу на виданні «Листи до Приятелів», яке з 1953 по 1967 рр. виходило у видавництві «Ключі» (Нью-Йорк, США – Торонто, Канада). Це видання, маючи багатоаспектну тематику, стало можливим завдяки дружній співпраці відомих на еміграції наукових, політичних, громадських діячів, журналістів, яких об'єднав навколо себе засновник і незмінний головний редактор видання Микола Шлемкевич. Визначаючи місце «Листів до Приятелів» серед інших періодичних видань, М. Шлемкевич, зокрема наголошував, що це насправді є листи, не часопис, в яких не буде сенсаційних новин, а будуть відповіді на запитання читачів, обмін думками, «тихі – іноді радісні, іноді сумні – слова приятелів до приятелів». Особливості становлення видання, його роль у збереженні національної ідентичності українців, що проживають за межами етнічної батьківщини, віддзеркалюють філософські, освітньо-виховні, націєтворчі та інші проблеми українського зарубіжжя. Аналіз публікацій, вміщених у 176

числах «Листів до Приятелів», переконує в актуальності видання яке, на думку його засновників, мало стати єднальним чинником української спільноти в країнах поселення: «Часто повторяємо, що колись ми були спільнотою однієї рідної землі, однієї мови, спільнотою життя. Тепер розкинуті по світах ми стали спільнотою духових зв'язків... Це наша незрима рідна земля: – зв'язок українських душ у мислях і почуваннях, у спільній спрямованості волі і мрій. «Листи до Приятелів» утвердять ту спільноту, що зродилася між нами на чужині і поволі наростає в принагідних зустрічах і листових розмовах»⁴.

Якщо звернутися до орієнтирів часопису, то легко переконатися, що це було видання незалежного критичного напрямку щодо ідейно-політичних течій, які існували на той час в українській спільноті на еміграції. Доказом вищезазначеного є численні листи-відгуки читачів – представників різних політичних течій, релігійних переконань, які оцінювали «Листи до Приятелів» як «здорову душевну поживу», що формою і змістом відповідає потребам широкого кола «прихильників правдивого українського національно-демократичного табору», служить для добра української спільноти, намагаючись «спокійною розумною і не односторонньою критикою» виправляти негативні явища в українському діаспорному середовищі⁵.

Окрім того, М. Шлемкевича турбувала майже повна відсутність у світовій пресі, в енциклопедичних та інших виданнях різних країн світу інформації щодо України. Змінити ситуацію на користь української справи він намагався, в тому числі, і засобами преси.

Серед значного кола питань, що активно дискутувалися на сторінках видання, варто виокремити проблеми національно-культурного самозбереження українців, розв'язання яких було можливим, передовсім, засобами українознавчої освіти та національного виховання. Проблема української школи – одна з найболючіших проблем української діаспори, яку, на жаль, мало хто порушував на той час в пресі. Слід зазначити, що з початком 50-х рр. ХХ ст. розпочинається період громадсько-організаційного усталення шкільної освіти в країнах проживання українських громад, особливостями якого було затухання освіти в

європейських країнах і перенесення акцентів в освітній діяльності до США, Канади, Австралії. Тому потрібна була певна мужність, щоб підняти це питання на сторінках часопису. Проте ні в членів редколегії журналу, ні у дописувачів не виникало сумнівів, що українська школа – «спільна жура суспільства»⁶. На глибоке переконання свідомих членів діаспорної громади в часи української бездержавності українці в країнах проживання ставали репрезентантами всього українського народу, а відтак, вони мали бути, передовсім, «справді освіченими людьми... згідно з ідеалами з-перед тисячі років». Лише «освічена людина», вихована в національному дусі, зможе гідно представляти світу рідний край⁷.

Не викликає сумніву, що провідною темою часопису «Листи до Приятелів» було збереження й подальший розвиток української діаспорної спільноти. У численних публікаціях теоретичного характеру давалася не лише загальна характеристика, але й розкривалися особливості формування, етапи становлення, функції та завдання української еміграції на перспективу. До обговорення на сторінках видання зазначеного кола проблем активно долучилися провідні наукові, освітні, громадські діячі діаспори, зокрема: М. Шлемкевич, І. Лисяк-Рудницький, В. Кубійович, В. Голубничий. Розглядаючи українську діаспору як «українців й людей українського походження, які живуть за межами батьківщини», автори публікацій основне покликання еміграції вбачали в тому, щоб не «механічно віддзеркалювати Край, але радше, щоб його доповняти», розвивати у т. зв. Вільному світі духовні цінності українського народу, «в політичному мисленні та в організаційних виявах дати тимчасове життя і розвиток тим, убиваним у краю, можливостям вільно-порядкованого суспільства», а коли наступить час – «відповідною духовною та політичною допомогою прискіпити відродження вільного українського життя». З іншого боку, давати світу всебічну інформацію про Україну, виконуючи функцію «посередньої ланки»⁸.

У формуванні національної свідомості української молоді вирішальна роль належить рідній школі, українознавчим закладам освіти «як основі закладання підґрунтя для інтелектуального розвитку та ширення українського освітнього простору»⁹. Це й зумовило посилену увагу часопису до проблем рідної школи в

країнах проживання українських громад, зокрема в США та Канаді. Затримати українське «я» на еміграції, протистояти процесам асиміляції, на думку дописувачів часопису, «може добра українська школа, яка прищеплювала б молоді любов до українського слова» та була б українською «змістом і духом»¹⁰. Розмірковуючи над проблемами рідної школи, М. Шлемкевич наголошував, що «школа – це передусім учитель, носій духа», а шкільний будинок це «тільки символ, місце, в якому мов би горить незгасаючий вогонь живого духа передаваний з покоління в покоління»¹¹. Тому на першому плані в шкільній справі неодмінно має бути людина: учитель – учень.

Процес становлення та розвитку українського шкільництва поза межами України став можливим завдяки активним діям української громади в країнах проживання та вияву особистої ініціативи. Прикладом вияву особистої ініціативи та громадської опіки над українознавчим шкільництвом на еміграції була діяльність греко-католицьких і православних священників, зусиллями яких на Американському континенті з'явилися перші українські школи й читальні Товариства «Просвіта». Проте, як свідчить полеміка, що розгорнулася на сторінках часопису за ініціативи українських педагогів, науковців і взагалі небайдужих до української справи громадян, ситуація у другій половині ХХ ст. дещо змінилася. У своїй статті «Ще про церковні справи» В. Кубійович, зокрема, критично оцінює тогочасну роль Української Католицької Церкви в США, яку він характеризує як українську лише за назвою, а не за суттю, торкається загальновідомих фактів «латинізації і денаціоналізації», що негативно позначилися й на шкільній справі, оскільки привели до витіснення української викладовлі мови в парафіяльних школах¹². Подібна ситуація склалася і в Канаді, де почастишали випадки виголошення проповідей в українських церквах та навчання релігії в парафіяльних школах англійською мовою, що спонукало свідоме українське громадянство на сторінках часопису «Листи до Приятелів» виступити в оборону української мови й рідної школи¹³.

Широко висвітлювалися в публікаціях часопису питання національного виховання, які розглядалися в нерозривній єдності з проблемами рідної школи,

«якої дух був би українським», а учні за роки навчання в них мали б «набиратися українського «бакцилля», яке залишиться їм на ціле життя¹⁴. Серед вагомих чинників виховання української молоді – викладання українознавчих предметів, в тому числі і безпосередньо самого українознавства, яке розглядалося не як певна сума фактів з української історії й літератури («справа навантаження пам'яті»), але передусім як справа «розбудженого почуттєвого відношення до української історії та культури»¹⁵. Цілком логічно, що при обговоренні проблем викладання українознавчих предметів, учасники дискусії не могли оминати питання про вдосконалення змісту і методики викладання, необхідності нових посібників, які б відповідали запитам часу. І тут важко було не погодитися з думкою Р. Срібного (псевдонім М. Шлемкевича), що нові підручники «помагатимуть вчуватися в сучасні українські культурні і політично-державні проблеми, і розуміти їх» як молоді, так і старшому поколінню. А, отже, шкільна справа є справою всього українського громадянства, «справою суспільної педагогіки в широкому значенні слова, процесом постійного виховування суспільства в українському дусі і на актуальному сучасному матеріалі»¹⁶.

У національному вихованні молоді, безперечно, важливу роль відіграє родина, тому проблема взаємовідносин школи і батьків також віднайшла відгук у дописувачів часопису. Більшість з них солідаризувалася з позицією Н. Литвиненко, яка, маючи практичний досвід викладання українознавства в парохіяльній школі Нью-Йорка, наголошувала на тому, що «невідрадний стан» українського шкільництва можна змінити лише «співзвучною працею батьків і учителів української мови»¹⁷.

Варто зазначити, що диспутанти намагалися також привернути увагу громадськості ще й до такої суттєвої справи у вихованні української молоді, яка набувала все більшого поширення на еміграції, як теорія двох батьківщин. Популяризація цієї теорії, на їхню думку, вела до прискорення процесів асиміляції, оскільки у свідомості молодих людей формувалася перевага «першої батьківщини» (країни проживання) і, відповідно, почуття меншовартості «другої (етнічної) батьківщини». Лише навчання та виховання в рідній школі могли

привити українській людині «свідомість української культури», що в майбутньому забезпечило б «сприйняття елементів чужої культури як рівнорядних, а не обов'язково вищих»¹⁸.

Отже, можемо зробити висновок, що проблеми української освіти та національного виховання постійно перебували в центрі уваги редколегії журналу та його дописувачів, це по-перше. По-друге, залучення до дискусії широкого загалу української спільноти на еміграції сприяло практичному вирішенню багатьох шкільних справ. По-третє, і це, на нашу думку, є особливо важливим, до дискусії на сторінках часопису «Листи до Приятелів» долучилася молодь, що засвідчило тяглисть української еміграції.

¹ Євтух В.Б. Закордонне українство: навч. посіб. / Євтух В.Б., Трошинський В.П., Попок А.А. – К.: ВІК, 2005. – С. 122.

² Піскун В. Освіта українського зарубіжжя: питання взаємокультурного проникнення в країнах проживання / Валентина Піскун // Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи: матеріали I Міжн. наук.-практ. конф., 1–4 листоп. 2000 р. / голов. ред. В.В. Скопенко та ін. – К.: Укр. світ, 2001. – С. 81.

³ Андрусів П. Мистецтво – найміцніша зброя: статті, промови й огляди / Петро Андрусів. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1987. – С. 218. – (Бібліотека Українознавства; т. 57).

⁴ Шлемкевич М. Дорогі! / Микола Шлемкевич // Листи до Приятелів. – 1953. – Ч. 1. – С. 1.

⁵ Див.: Листи до Приятелів. – 1953. – Ч. 2. – С. 6; Ч. 4. – С. 7; Ч. 5. – С. 8.

⁶ Горняткевич Д. Школа – спільна жура суспільства / Дмитро Горняткевич // Листи до Приятелів. – 1957. – Ч. 8. – С. 4.

⁷ Березюк В. Освічена людина – політик / В. Березюк // Листи до Приятелів. – 1954. – Ч. 9. – С. 8.

⁸ Див.: Шлемкевич М. Втеча у край / Микола Шлемкевич // Листи до Приятелів. – 1955. – Ч. 3. – С. 2; Лисяк-Рудницький І. Функція еміграції / Іван Лисяк-Рудницький // Там само. – 1956. – Ч. 5. – С. 2–3; Кубійович В. Українська діаспора (загальна характеристика) / Володимир Кубійович // Там само. – 1964. – Кн. 1–2. – С. 3–8; Його ж. Думки до культурної політики української діаспори // Там само. – 1964. – Кн. 3–4. – С. 6–15; Голубничий В. Українська культура в діаспорі / Всеволод Голубничий // Там само. – 1964. – Кн. 5–6. – С. 35–39.

⁹ Божук Л. Шкільництво українського зарубіжжя: традиції та сучасний досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 «Українознавство» / Л.В. Божук. – К., 2009. – С. 1.

¹⁰ Кубійович В. Думки до культурної політики української діаспори / Володимир Кубійович // Листи до Приятелів. – 1964. – Кн. 3–4. – С. 7.

¹¹ Шлемкевич М. Рік катедри українознавства / Микола Шлемкевич // Листи до Приятелів. – 1966. – Ч. 153–154. – С. 10–11.

¹² Див.: Кубійович В. Ще про церковні справи / Володимир Кубійович // Листи до Приятелів. – 1957. – Ч. 6. – С. 4–5.

¹³ В'ятющак В. Наша церква поміж кесаревим і Божим / Володимир В'ятющак // Листи до Приятелів. – 1957. – Ч. 6. – С. 4 – 6.

¹⁴ Кубійович В. Думки до культурної політики української діаспори / Володимир Кубійович // Листи до Приятелів. – 1964. Кн. – 3 – 4. – С. 11.

¹⁵ Срібний Р. В нашому світі / Р. Срібний // Листи до Приятелів. – 1965. – Кн. – 3 – 4. – С. 44 – 45.

¹⁶ Там само. – С. 45.

¹⁷ Литвиненко Н. Школа і батьки / Надія Литвиненко // Листи до Приятелів. – 1957. – Ч. 6. – С. 7.

¹⁸ Ролес І. «Американці українського походження» чи американські українці / Іван Ролес // Листи до Приятелів. – 1965. – Кн. 1 – 2. – С. – 58 – 59.